

ՔՐԱՄԵՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՍԱՄՎԵԼ ՄԱՐՏՉՅԱՆ,
«ՆԱՅՈՅ ՏՈՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ»

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչությունը 2016 թ. լույս
ընծայեց պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Մկրտչյանի՝
երկար տարիների գիտական ուսումնասիրությունների արգասիք «Հայոց
տոնածիսական մշակույթ» մեծածավալ աշխատությունը, որն, իրավամբ,
նոր խոսք է տոնածիսական համալիրի հետազոտության բնագավառում:
Գրքի պատասխանատու խմբագիրը պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
Լ. Ա. Սարգսյանն է, խմբագիրները՝ պատմ. գիտ. թեկնածու Լ. Դ. Սիմոն-
յանը և Թ. Զ. Զաքարյանը, գրախոսողները՝ պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆ.
Ռ. Հ. Վարդանյանն ու պատմ. գիտ. դոկտոր Ռ. Ս. Կարապետյանը:

Տոների վերաբերյալ էթնոսոցիոլոգիական և ազգաբանական նման
ուսումնասիրությունը հույժ այժմեական է, քանզի մեր ժողովրդի կյան-
քում 1988-ից մինչև մեր օրերը կատարվում են սոցիալ-տնտեսական,
քաղաքական և մշակութային խոշոր տեղաշարժեր, որոնք դրսևորվել են
նաև Հայոց տոնածիսական համակարգում: Հեղինակն իր առջև խնդիր
է դրել հանգամանալից քննել Հայոց տոնածիսական համակարգում կա-
տարված փոփոխությունները, բացահայտել այդ գործընթացը պայմանա-
վորող գործոնների ողջ համալիրը, նպաստել նոր կյանքին համապատաս-
խանող պետական տոնացույցի լրամշակմանը, ինչպես նաև կանխորոշել
այդ համակարգի զարգացման հիմնական ուղղությունները:

Սույն ուսումնասիրությունը ոչ միայն հույժ այժմեական է, այլև չա-
փազանց կարևոր և՛ գիտական, և՛ կիրառական նշանակություն է, քան-
զի գիտնականը նպատակ է դրել ուսումնասիրել Հայոց տոնածիսական
համակարգի զարգացման, նրա կենցաղավարման հիմնական ոլորտները,

հետազոտել դրա զարգացման գործընթացը՝ բացահայտելով ժամանակաշրջանի քաղաքական, տնտեսական, կրոնական, էթնոմշակութային արժեքային համակարգերով էապես տարբերվող պատմական փուլերի յուրահատկությունները:

Հայագիտության մեջ առաջին անգամ տոնածիսական համակարգն ուսումնասիրվում է էթնոսոցիոլոգիական տեսանկյունով: Բացի այդ, սույն գրքի արժեքը նաև այն է, որ հեղինակին հաջողվել է որոշակի ներդաշնակությամբ համակցել էթնոսոցիոլոգիական և ազգագրական մեթոդները: Թեև վերջինս մեծ մասամբ վերաբերում է անցյալին, սակայն Ս. Մկրտչյանը հայոց տոնածիսական համակարգին առնչվող սոցիալ-մշակութային հիմնախնդիրները քննարկել է պատմական լայն կտրվածքով: Ուզում եմ հատկապես ընդգծել «Համակարգ» բառը, քանի որ այստեղ դիտարկվում է ոչ թե առանձին տոն կամ տոների շարք, այլ մի ամբողջ տոնածիսական համալիր, որը պարունակում է տասնյակ տոներ՝ իրենց առանձին խմբերով և ենթախմբերով: Առ այսօր մշակութային այս ֆենոմենը ուսումնասիրվել է ամենատարբեր տեսանկյուններով (կրոնական, տոմարագիտական, ազգագրական, բանագիտական, արվեստագիտական և այլն), սակայն ամբողջ տոնածիսական համակարգի հետազոտության հնարավորություն, այն էլ՝ արդիական կտրվածքով, ունի առավելապես էթնոսոցիոլոգիական: Ս. Մկրտչյանին քաջ հայտնի են նաև մշակութային այս երևույթի վերաբերյալ վերը նշված գիտական ուղղությունները՝ իրենց մոտեցումների բազմազանությամբ: Մենագրությունը գրվել է աղբյուրագիտական հարուստ նյութի, էթնոսոցիոլոգիական և ազգագրական հետազոտությունների մեծաքանակ տվյալների, արխիվային փաստաթղթերի, մամուլի լայնածավալ նյութի օգտագործմամբ, որոնց մեծ մասը գիտական շրջանառության մեջ է դրվում առաջին անգամ: Աղբյուրների այս ցանկում թերևս ամենագլխավորը ՀՀ պատմաազգագրական գրեթե բոլոր շրջաններում կատարված դաշտային հետազոտությունների արդյունքում կրոնա-ավանդական և խորհրդային-աշխարհիկ տոների վերաբերյալ ստացված տվյալներն են:

Ուսումնասիրությունը հարուստ է աղյուսակներով, ուր ամենատարբեր տեսանկյուններով ներկայացված է տոների տարածվածության պատկերը: Այդ աղյուսակները տալիս են կենցաղամշակութային այլ տարրերի հետ տոների փոխկապակցվածության ամբողջական բնութագիրը: Հեղինակը մեծ ջանք և ժամանակ է վատնել հետազոտությունների արդյունքում կազմված աղյուսակների մշակման վրա: Նյութի հավաս-

տիրությունն ու արժեքը պայմանավորված է հետազոտված հասարակական մեծ զանգվածի առկայությամբ: Աշխատության մեջ օգտագործվել է հեղինակի գրառած վիթխարի ազգագրական և բանագիտական նյութը, որն ընդգրկում է բավականին տարողունակ ժամանակաշրջան: Սա բացառիկ է իր կարևորության տեսակետից, քանզի դրանով նաև կորստից փրկվել և գիտությանն ի պահ են տրվել անչափ արժեքավոր մշակութային երևույթներ: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչ համառությամբ ու ջանասիրությամբ, նյութական սղությունների և բազում այլ դժվարությունների հաղթահարման գնով է հեղինակը կարողացել այդքան նյութ գրառել ու դնել գիտական շրջանառության մեջ: Ավելացնենք նաև, որ գրքում օգտագործվել են շատ արժեքավոր ու եզակի՝ մամուլի տվյալներ Հայաստանի առաջին և երկրորդ հանրապետությունների տոների վերաբերյալ: Աշխատությունը ոչ պակաս արժեքավոր է նաև խորհրդային նոր բանահյուսական նյութն օգտագործելու առումով, ուր արտացոլված է այդ պետության դիրքորոշումն ավանդական տոների և ընդհանուր առմամբ՝ կրոնի նկատմամբ: Հավելենք նաև, որ գրքում օգտագործվել են 30 հեղինակների արխիվային գործ և քննարկվող հիմնախնդրին առնչվող շուրջ 270 մասնագիտական գրականություն, որից շուրջ վեց տասնյակը օտարալեզու է. ամբողջությամբ օգտագործվել է 455 միավոր գրականություն: Դրանց մի մասը վերաբերում է այլեթնիկ ընդհանրությունների տոնածիսական համակարգերին:

Ս. Մկրտչյանի ուսումնասիրությունը, մեր խորին համոզմամբ, ունի ինչպես գիտական, այնպես էլ կիրառական շատ կարևոր նշանակություն, քանզի այն տոնածիսական գործընթացները կարգավորելու, տոնական համակարգերի հետագա զարգացումը կանխորոշելու և, մասնավորապես, պետական տոնացույցը լրամշակելու առաջարկությունների յուրօրինակ փաթեթ է: Պատմահամեմատական հետազոտությունների արդյունքում բացահայտվում է խորհրդային և հետխորհրդային շրջաններում կատարված փոփոխությունների ամբողջական նկարագիրը: Այստեղ ոչ միայն վերհանվում է կատարված փոփոխությունների պատկերը, այլև կանխատեսվում զարգացման միտումները և ուղղվածությունը: Աշխատությունն արժևորվում է ազգային տոնական ավանդույթները սերունդներին հաղորդելու տեսանկյունից, քանի որ այն ունի գաղափարադաս-տիարակչական ուղղվածություն: Այդ իսկ պատճառով մենք կարևորում ենք սույն աշխատության հրապարակ գալը, որը կարող է ծառայել նաև

որպես դասագիրք՝ ուսումնական թրական, գիտական և մշակութային հաստատությունների համար:

Ի վերջո, անդրադառնանք աշխատության կառուցվածքին: Այն սկսվում է նախաքանով ու ներածությամբ և կազմված է երեք մասից:

Մաս 1. Տոները Հայոց ավանդական կենցաղում՝ Նոր տարի, Քրիստոսի ծնունդ, Սուրբ Սարգիս, Տեառնընդառաջ, Վարդանաց, Բարեկենդան, Մեծ Պահք, Ծաղկազարդ, Զատիկ, Համբարձում, Վարդավառ, Ս. Աստվածածնի վերափոխում, Խաչվերաց, Նավասարդ:

Մաս 2-ը կրում է «Հայոց տոնական համակարգը վերջին հարյուրամյակում (Ի. դ. – ԻԱ. դ. սկիզբ)» խորագիրը, որն իր հերթին բաղկացած է երեք գլխից՝ ա) Հայոց առաջին հանրապետության տոնական համակարգը, բ) Հայոց խորհրդային տոնական համակարգի ձևավորումը խորհրդային և ավանդական տոների կենցաղավարման համատեքստում, գ) Հայոց տոնական համակարգի փոփոխման ընդհանուր միտումը խորհրդային և հետխորհրդային ժամանակաշրջանում:

3-րդ մասը բաղկացած է երեք գլուխներից, որոնցում քննարկվել են տոների կենցաղավարման սոցիալական առանձնահատկությունները, տոների տարածումը պայմանավորող առանցքային գործոնները և Հայոց կրոնական վարքագիծը: Աշխատությունն ավարտվում է ամփոփումով (երեք լեզվով), սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկով, ծավալուն, բացառիկ աղբյուրագիտական արժեք ներկայացնող հավելվածով և նկարների հարուստ ցանկով:

Ներածական մասում Ս. Մկրտչյանը հիմնավորել է թեմայի արդիականությունը, գիտական նորությունը, գիտագործնական, կիրառական նշանակությունը, հանգամանորեն ներկայացրել աշխատանքի նպատակն ու խնդիրները, մեթոդական հիմունքները, տվել է աղբյուրների և գրականության համալիր տեսությունը: Նա միանգամայն տեղին անդրադարձել է նաև «տոն» երևույթին, ինչպես և կրոնա-ավանդական տոների տիպաբանությանն առնչվող հիմնախնդիրներին, առավել ևս, որ դրանք մեծ մասամբ կատարվել են եկեղեցա-կանոնական և ազգագրական տեսանկյուններով: Այստեղ տրվել է «տոն» երևույթի ընկալման բանալին, նշվում է, որ «տոնը» յուրատեսակ միկրոհամալիր է, ուր առկա են կենցաղի և մշակույթի բոլոր բաղադրիչները՝ բնակարան, ազգակցական, դրացիական, ընտանեկան փոխհարաբերություններ, նախնիների հիշատակում, ամուսնա-հարսանեկան ծիսաշար, երգ և պար, խաղ, ուտեստ և տնտեսական գործունեության փուլեր՝ դրանց հաջողություններն ապա-

հովող ծեսերով ու սովորույթներով, հավատքի դրսևորումներով: Ահա այս կտրվածքով է կատարվել երկար տարիների պրպտումների արգասիք հանդիսացող սույն աշխատանքը:

Ս. Մկրտչյանը միանգամայն տեղին է կարևորում Հայ Եկեղեցու դերը շուրջ մեկ և կես հազարամյակ հայոց կրոնա-ավանդական տոների պահպանման գործում:

Հայոց տոնական համակարգը քննվել է դրա էությունը պարզաբանող հիմնական երևույթների և առավել բնութագրական բաղադրիչների համալիրում. այն է՝ ծագում, կատարման ժամկետ, տոմարական հարցեր, անվանումների ստուգաբանություն, տոնի բարբառային, հոմանիշ և այլ էթնիկ անվանումներ, քրիստոնեական կամ եկեղեցական խորհուրդ, հեթանոսական հիմքեր և այլ էթնիկ զուգահեռներ, ծիսական կերպարներ, ուխտավայր, նվիրատվություն, փոխայցելություն, մաղթանք, մեռելոց, հավատալիք և այլն: Հեղինակին հաջողվել է բացահայտել տոնածիսական համակարգի կիրարկման հիմնական սոցիալական ոլորտները. սեռա-տարիքային, սոցիալ-մասնագիտական կազմ, ընտանեկան, ազգակցական, ընկերային միջավայր և այլն: Այստեղ արվել են նորովի բացահայտումներ, պարզաբանումներ, որոնք մեզ հայտնի էին հիմնականում նկարագրական տեսքով:

Եվս մի կարևոր հանգամանք. առաջին անգամ ամբողջական կերպով ու համահայկական նյութի ընդգրկմամբ տրված են յուրաքանչյուր տոնի արարողակարգում սոցիալական տարբեր խմբերի մասնակցությունը և դերակատարումը:

Տոնական համակարգն առաջին անգամ քննարկվում է հայոց երեք հանրապետությունների համատեքստում: Աշխատության այս հատվածը ամբողջովին նոր խոսք է մասնավորապես հայ ազգագրության մեջ:

Հետազոտվել են տոների կենցաղավարման սոցիալական առանձնահատկությունները՝ ըստ սեռա-տարիքային, սոցիալ-մասնագիտական, կրթական և ընտանեկան-ազգակցական հատկանիշների: Հեղինակը հատկապես անդրադառնում է ընտանեկան-ազգակցական ոլորտին, քանզի ընտանիքը սերտորեն կապված է անձի կենսագործունեության գլխավոր փուլերի հետ՝ անվանակոչությունից և ամուսնությունից մինչև նախնիների հիշատակման ու հանգուցյալների հետ առնչվող արարողությունները: Որպես ծիսասովորութային խորհրդանշական չափորոշիչներ՝ տոները դարեր շարունակ կարգավորել կամ կանոնարկել են ինչպես ներընտանեկան, այնպես էլ ազգակցական, դրացիական և համայնքային

փոխհարաբերությունները՝ դրանով իսկ ձևավորելով հարաբերությունների որոշակի համակարգ:

Այստեղ որոշակի ուշադրություն է դարձվել տոների կենցաղավարման առանցքային գործոններին, որոնք ինքնուրույն և միաժամանակ սերտորեն փոխկապակցված էթնոմշակութային համալիրներ են. դրանք են՝ փոխայցելություն, էթնիկ ինքնագիտակցություն, պատմական հիշողություն և հայրենիքի ընկալում, միջէթնիկ փոխհարաբերություն, էթնիկ և այլէթնիկ արժեքային համակարգ, ներէթնիկ խմբեր, բնակավայրի տիպ, ժամանց, գեղագիտություն, գաղափարախոսություն, համազգային զարթոնք: Նշված գործոնները հեղինակի կողմից ուսումնասիրվել են հիմնականում արդիական, մասամբ նաև պատմական տեսանկյուններով, հանգամանք, որը հնարավորություն է ընձեռում համակողմանի քննարկելու տոների կենսագործունեությանն առնչվող այդ կարևորագույն հիմնախնդիրները:

Փաստենք նաև, որ հայոց կրոնական և տոնական վարքագծերը հետազոտվել են բազմաթիվ հիմնախնդիրների համատեքստում: Հանգամանորեն քննարկվել է տոների տարածման և մասնակիցների հավատքի վարքագծի միջև գոյություն ունեցող փոխկապակցվածությունը: Տոների կենցաղավարման և հավատքի կապը քննարկվել է նաև դրանց ծագման, բովանդակության կենցաղային ընկալման տեսանկյունից: Ի վերջո, հայոց կրոնական վարքագծի դրսևորումների վերաբերյալ վերլուծությունը հեղինակին հիմք է տվել եզրակացնելու, որ հավատքի բնութագրում առաջնային տեղ են զբաղեցնում տոնածիսական բաղադրիչները: Այստեղ առավել դիտելին այն է, որ Ս. Մկրտչյանը տոնական և կրոնական վարքագծային փոփոխությունները քննում է խորհրդային-հետխորհրդային համակարգերի համատեքստում՝ դրանց հիման վրա կատարելով բազմաթիվ հետևություններ ու եզրակացություններ, որոնք տալիս են բազում հարցերի պատասխաններ: Քննվում են, էթնոսոցիալական գործոններով պայմանավորված, խորհրդային ու հետխորհրդային շրջանում հայոց կրոնական վարքագծային փոփոխությունները: Հավատքի ակտիվացումը Ս. Մկրտչյանը իրավացիորեն մի կողմից պայմանավորում է համազգային զարթոնքով, մյուս կողմից՝ կենսամակարդակի կտրուկ անկմամբ պայմանավորված սոցիալ-հոգեբանական և նույնիսկ քաղաքական բնույթի դրդապատճառներով. հանգամանք, որը նաև պարարտ հող է ստեղծում աղանդավորական զանազան ուղղությունների տարածման համար:

Հայոց կրոնական վարքագծի դրսևորման առանձնահատկությունները հեղինակը դիտարկում է նաև ըստ սոցիալ-մասնագիտական և սեռատարիքային հատկանիշների: Աշխատության մեջ բերված են նրա եզրահանգումները հավաստող վիթխարի էթնոսոցիոլոգիական հարցումների տվյալներ: Համոզված եմ՝ այդ հարցադրումներն ու եզրահանգումները անպայմանորեն կընդգրկվեն հետազոտական բնույթի ուսումնասիրություններում և բուհական ձեռնարկներում:

Գիրքն ավարտվում է ամփոփումով, որտեղ ի մի են բերված հիմնական արդյունքները: Դրանք շարադրված են հստակ, բխում են աշխատության բովանդակությունից և, մեր համոզմամբ, հիմնականում ընդունելի են ու փաստարկված:

Հանձին այս մենագրության՝ մենք գործ ունենք տարիների գիտահետազոտական տքնաջան աշխատանքի արդյունք հանդիսացող հույժ կարևոր մի ուսումնասիրության հետ, որի արժեքը բացառիկ է:

ՌԱՖԻԿ ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ

պարմնական գիր. դոկտոր, ԵՊՀ

